

Zoznam hmotných nehnutelných pamätihodností mesta Fiľakovo	Pamätihodnosť: Koháryho kúria		Číslo: 6.
	Obec: Fiľakovo Okres: Lučenec	Katastrálne územie, adresa /orient./súpis./parcel číslo: Fiľakovo, Lučenská 17, 19 / 446, 447/ 3018, 3021	Strana: 1 / 4
Evid. číslo rozhodnutia obce o zápise: UZNESENIE č. 9 z deviateho riadneho zasadnutia MZ vo Fiľakove konaného dňa 20. decembra 2007	Predmet: Význam a charakteristika pamätihodnosti		

Význam a stručná charakteristika pamätihodnosti: Baroková kúria. Bola postavená na začiatku XVIII. storočia, v rokoch 1720-25. Kúria Štefana Koháryho, baroková, postavená na starších základoch zo 17. storočia. Z výzdoby vynikajú štukové pruské klenby a priestranná pivnica s lunetovou klenbou.	Foto: z roku 2005
---	---

<p>Popis:</p> <p>Fiľakovskú kúriu Koháryovcov dal postaviť v dvadsiatych rokoch 18. storočia gróf Štefan Koháry II., kapitán fiľakovského hradu. Začiatkom 19. storočia kúria prešla do vlastníctva rodiny Coburgovcov, ktorá v tom čase patrila k najzámožnejším šľachticom. Významná baroková kúria neskôr prešla klasicistickými úpravami. Na pozemku kúrie stoja tri hospodárske budovy, má obrovský dvor a záhradu. Po prvej svetovej vojne celý tento majetok prešiel do vlastníctva miestnych obyvateľov. V súčasnosti jeho majetkovo-právne otázky nie sú vysporiadané. V súčasnosti je tu aj zanedbaný hospodársky dvor a záhrada.</p> <p>„Fiľakovskú kúriu Koháry dal postaviť v dvadsiatych rokoch 18. st. István Koháry II., kapitán Fiľakovského hradu. Kúria aj k nej patriace 3 hospodárske budovy a dom sú v zlom stave.</p> <p>Strediskom rodiny Koháry od 16. st. boli hrady Csábrág a Szitnya v Hontianskej župe. Za svoju vernosť k Habsburgovcom dostali ako odmenu veľké statky v Novohrade a Hevešskej župe. Roku 1616 boli povýšení do barónskeho stavu. Vďaka Istvánovi Kohárymu II. od r. 1685 získali grófsku hodnosť. Pri obliehaní Fiľakovského hradu r. 1682, kapitán odolal väbeniu Thökölyho a neprešiel na stranu vzbúrencov proti rakúskej moci, preto sa dostal na 3 roky do väzenia. Po vyslobodení - ako panovníkovi verného oddaného - ho čakala kariéra. Roku 1714 bol menovaný za krajského sudcu, čo je po nádorovi druhá najvyššia funkcia v kráľovskom Uhorsku. Z jeho postranných potomkov posledný, Ferenc Koháry bol r. 1815 povýšený za knieža, manželstvom sa jeho dcéra spojila s rodinou saského kniežaťa Coburga. Takto sa fiľakovská kúria stane súčasťou majetku jednej z najpoprednejších rodín doby.</p> <p>Počas I. sv. vojny ju zobrali do vlastníctva miestni obyvatelia. Majetkovo-právna otázka kúrie je nevyriešená. Jednu polovicu v súčasnosti používa skautská skupina, druhá časť zostala v súkromnom vlastníctve a rozpadáva sa.</p> <p>(Poznámka: Pôvodne sa majiteľmi naraz stali 2 rodiny, rod. Göröcs a Nagy. 8 dediči polovice Göröcs darovali svoju časť Zväzu maďarských skautov na Slovensku, v súčasnosti túto časť používa – aj sčasti zrekonštruovala – Skautská skupina č.47, ktorá je pomenovaná podľa Istvána Koháry II. – informácia je od dedičky, Agnesy Husztiovej-Göröcsovej, ktorá darovanie v mene 8 dedičov úradne vybavila r.2004.)</p> <p>Prízemnú, podpivničenú budovu so stredným rizalitom v uplynulých dvoch storočiach viackrát prestavali. Pôdorys so strednou chodbou má symetrickú štruktúru. Podobný je aj kaštieľ Bruckenthal (Sedmohradsko) postavený v r. 1750 v Alsószombatfalva. Izby majú valenú-, stredná chodba českú valenú klenbu. V tom čase toto riešenie pri súkromných budovách bolo rozšírené, ale zachovalo sa z nich málo pamiatok. Hodnoty kúrie sú skryté v častiach: dvere, lodná podlaha z červeného smreka, tehly s monogramom, v budove sme našli kus figurálnej kachľovky. Ťažko nájsť analógiu tohto typu, kvôli neúplnosti pamiatok. Okolo r. 1720 postavená kúria Baranyay (Komárňanská župa) v Kurtakeszi mohla stáť k nej najbližšie, táto však existuje už iba formou kresby.</p> <p>Po povstaní Rákócziho, do druhej polovice storočia významnejšie šľachtické stavby chýbajú, kúrie si stavali iba menší statkári. Opevnenia prebudovali na pohodlnejšie, obývatel'né kaštiele, kúrie. Kúrie od 18. st. znamenajú menšie budovy, väčšie - postavené z tehál alebo kameňa - už nazývali kaštielemi. Začali sa stavať aj jednoduchšie typy šľachtických obytných domov, s obdĺžnikovým pôdorysom, jednotraktové, na priečelí so stĺporadím. Okrem skromnejšieho bývania mali aj hospodárske poslanie ako centrum statku. Na Hornom Uhorsku sa neskoro- renesančné stavebníctvo uplatňuje aj v 18. st., skrížilo sa s barokom, vzniká z viacerých hľadísk iný štýl, odlišný od toho, ktorý sa odzrkadľuje na barokových budovách Zadunajska a západného Uhorska pod rakúskym a nemeckým vplyvom. Odlišné spoločenské pomery a finančné možnosti boli príčinou toho, že miestni remeselníci sa dostali do</p>
--

prevahy oproti tým, ktorí sledovali najnovšie tendencie. Život šľachtických rodín v 17.-18. st. prebiehal na vidieckych statkoch, kde sa podľa miestnych tradícií vytvoril typ kaštieľa, ktorý „je skromnejší veľkosťou, ale bol mimoriadne báječný a jemný” (Antal Hekler). Filákovská kúria patrí k tomuto typu.

Kúria Koháry by potrebovala úplnú rekonštrukciu. V obývanej časti by bolo nutné vykonať práce na zachovanie stavu. Zbytky nástennej maľby, ktoré sa objavili pod omietkou, by bolo treba zachovať, alebo aspoň časť zviditeľniť, hoci z pôvodného vzoru dnes už len veľmi málo vidieť. Aj úprava, upratanie, vyčistenie pozemku je dôležité. Treba rozhodnúť aj o osude vedľajších budov, ich zachovaním by návštevník mohol dostať obraz o živote v centre panského statku v 16. storočí.“ (Tünde Csigás)

„Stavba kaštieľov na území Horného Uhorska v 18. storočí.

Kúria rodiny Koháry.

Keď som sa začala zaoberať s touto tematikou, veľmi skoro som si musela uvedomiť, že o hist. Hornom Uhorsku, obzvlášť o jednom hornouhorskom malom meste, a v ňom o malej kúrii, ktorá je vo veľmi zlom stave, veru je málo dokumentov, materiálu. Nielen neúplnosť prameňov, alebo chýbajúce spracovanie odbornej literatúry spôsobujú ťažkosti, ale aj prieskum dnes ešte existujúcich pamiatok naráža na prekážky. Podobných barokových obytných budov totiž nezostalo veľa pre 21. st. Väčšinou sa stali obeťou búrlivých storočí, alebo ich pôvodný stav sa zmenil „vd'aka” rekonštrukciám. V prípade kúrie rodiny Koháry ani „rozpoltený” stav nepomáha v práci jednoduchému poslucháčovi dejín umenia. Aby sme sa čím viac dozvedeli o tejto konkrétnej budove, oplatí sa skúmať aj históriu rodiny. V nasledujúcej časti chcem poukázať na to, akým popredným rodinám vďačí Filákov za svoje hodnoty.

„Čabradská a sitnianska” rodina Koháry

Ako prvého člena rodiny Koháry spomínajú pramene určitého Györgya, ktorý bol r. 1470 v službách kráľa Mateja ako dvoran. Rodina, pravdepodobne s bohatou históriou, sa usídlila v Hontianskej župe v 16. storočí. V nasledujúcom prameni totiž – ktorý pochádza z r. 1560 – sa nachádza meno Imre Koháry, ktorý sa v Hontianskej župe prostredníctvom svojej manželky, Kata Jáköffy, dostal k veľkému majetku. Od týchto čias je rodina dobre dokumentovaná.

O ich jedinom synovi, Petrovi z rokov 1593-1629 nemáme údaje. Roku 1593 pracuje v Honte ako notár a ešte v tom istom roku pri obliehaní Filákovského hradu sa vyznamená ako námestný vojvodca. Jeho meno môžeme nájsť medzi menami tých, ktorí r. 1606 podpísali viedenský mier, s ktorým sa ukončilo protihabsburské povstanie Bocskaiho. Nového kráľa, Matiaša II. sprevádzal do Prahy, aby zobrali naspäť maďarskú korunu, za čo ho vymenoval za podkapitána Nových Zámkov. Roku 1613 ho poslali do posolstva k sedmohradskému kniežatovi, Gáborovi Báthori. O tri roky neskôr za svoje služby bol povýšený do barónskeho stavu. Pri obliehaní Nových Zámkov Turkami r. 1619 sa dostal do zajatia, ale o 4 roky neskôr je znovu tu, teraz ako víťaz s hodnosťou hlavný kapitán. Roku 1627 je krátky čas kráľovským personálom Ferdinanda II., ale čoskoro ho pošlú do posolstva do Komárna, kde má zase vyjednávať s Gáborom Báthori. Poslednou správou o ňom je, že r. 1629 dostáva kráľovskú donáciu na čabradské a sitnianske panstvo a hrady – odtiaľ je ich prídomok. Potom už o ňom neboli žiadne správy, pravdepodobne zomrel. Za manželku si zobral Boru Kaza, s ktorou mal tri deti: Kata, Magdolna, a István.

O Istvánovi Koháry I. vieme toľko, že r. 1647 už bol hlavným kapitánom hradu Szécsény. O desať rokov neskôr, r. 1657 sa stane dedičným hlavným kapitánom Filákovského hradu, v nasledujúcom roku dostal titul dedičného hlavného župana hontianskej stolice. Roku 1664 ho vymenovali za vojenského náčelníka, ale to sa stalo napriek jeho protestu u Lipóta I. Asi vopred cítil tragédiu, ktorá pramenila práve v tomto vyznamenaní, totiž o tri mesiace neskôr zomrel v boji proti Turkom. Prostredníctvom svojej prvej manželky, Judity Balassa, dostáva rodina majetok v Kecskeméte. Tie totiž vlastnila svokra, Judit Bosnyák. Jeho druhou manželkou bola Éva Ujfalussy. Narodilo sa im 5 synov.

Najstarší, Gábor sa stal františkánskym rehoľníkom, Imre zomrel ešte r. 1685. János padne r. 1686 pri obliehaní Budína. Meno rodiny nesie ďalej Farkas, o ktorom budeme ešte hovoriť. Z nášho hľadiska je totiž najvýznamnejší druhý syn, István Koháry II. On dal vo Filákovce postaviť kúriu – ktorá je dnes už vo veľmi zlom stave – a r. 1725 františkánsky kostol.

Z rodiny v skutočnosti o ňom máme najviac údajov. Za jeho čias získala rodina grófsku hodnosť a bezpodmienečnú dôveru habsburských panovníkov, dostala sa do kruhu vyššej šľachty.

Narodil sa 11. marca 1649 v Csábrág, študoval u jezuitov v Trnave, potom teológiu na univerzite vo Viedni. Má iba 12 rokov, keď ho 22. marca 1661 vymenujú za hlavného župana Hontu. Filákovským hlavným kapitánom sa stane po smrti svojho otca 25. júna 1664, ale v skutočnosti túto funkciu môže vykonávať až po dovŕšení 18. r. Len čo dosiahne dospelosť, r. 1671 sa obráti žiadosťou na vojenskú radu, aby získal podporu na posilnenie Filákovského hradu. V nasledujúcom roku dostáva 1500 forintov. Je verným katolíkom, r. 1675 ide na púť do Ríma.

Od r. 1678 sa Imre Thököly neprestajne pokúša získať ho na svoju stranu, ale on neochvejne stojí pri cisárovi. Za svoju vernosť dostáva 13. decembra 1678 od Lipóta I. list, v ktorom mu ako prílohu posiela svoj portrét, visiaci na zlatom reťazci. Prichádza rok 1682. Hrad odolal náporu Thökölyho, ale dôstojníci napriek rozkazu Koháryho sa vzdali. Thököly znovu ponúka svoje priateľstvo, ale hlavný kapitán je neoblomný. Vrhnú ho do zajatia, 11. septembra bol odvedený do Régec, odkiaľ sa mu podarí ujsť, ale ho chytia. 18. júla 1683 sa dostane do Užhorodu, odtiaľ do mesta Sárospatak, 20-ho do Mukačeva, a potom už natrvalo do Sárospatak. Väznia ho v neľudských podmienkach. Nakoniec sa 6. novembra 1685 vyslobodí, keď cisárske vojská obliehajú a obsadia hrad. Ešte je vo väzení, keď 15. júla 1685 od Lipóta I. aj s bratmi Farkas, János a Imre – dostanú grófsku hodnosť a k tomu filákovské panstvo. Mesto sa neskôr stane novohradským sídlom rodiny Koháry. V tom čase už rodine patrí v župe Heves Gyöngyös, Gyöngyöspatak, Gyöngyöstarja, Hort, Adács a Viznek. Po vyslobodení ho vo Viedni Lipót I. nazval „speculum fidelitas” –

zrkadlom vernosti a dedičným právom mu daruje Fiľakovský hrad. Jeho kariéra pokračuje tam, kde sa pred uväznením zastavila. 2. júna 1687 bol menovaný krajinským kapitánom pohraničných oblastí. Až po Székesfehérvár sa mu podarí zahnať Turkov. V novembri, pri obliehaní hradu Eger je tak ťažko zranený, že už nikdy viac nevie používať svoju pravú ruku. Svoj podpis nahradzuje pečiatkou na striebornom podklade. Palatín ho 16. novembra 1702 poveruje vedením pešiakov Novohradskej župy. Po vypuknutí povstania Rákócziho podporuje viedenský dvor značnými finančnými prostriedkami a pôžičkami. Roku 1704 v Štiavici z poverenia cisára sa snaží vyjednávať s povstalcami. Roku 1707 dostane hodnosť zástupcu vojenského náčelníka. Ešte v tom istom roku ónodský snem - ako vlastizradcu - ho pozbaví celého majetku, aj hradu v Csábrág. 2. januára 1711 dostáva titul dedičného hlavného župana Hontu s podmienkou, že nositeľom tohto titulu bude vždy najstarší člen rodiny Koháry. Onedlho mu bude patriť aj titul novohradského župana. Vojenská rada mu 27. decembra 1712 za 48 ročnú službu udeľuje doživotnú odmenu hlavného generála. 15. októbra 1714 ho vymenujú za krajinského sudcu, ktorý je po kráľovi druhým najvyšším titulom v štáte. Od 18. októbra je dôverným tajným radcom panovníka. Jeho obľúbeným miestom je Csábrág, od týchto čias hrad opúšťa len na dobu zasadania snemu a na čas, potrebný na vykonávanie funkcie kráľovského radcu. Tu ho zastihla aj smrť 29. marca 1731. Pochovali ho v rodinnej krypte v Hronskom sv. Beňadiku. Bol slobodný, potomka nemal. Časť majetku zanechal na dobročinné, cirkevné a školské účely. K jeho menu sa viaže založenie gymnázia piaristov v meste Kecskemét. V literatúre sa spomína ako básnik. Jeho básne sa zrodili ešte vo väzení, v starobe ich nadiktuje svojmu dvornému kaplánovi. Boli vydané v piatich zväzkoch. Z jeho básní vyznieva šľachtná duša, avšak málo básnického talentu. Jeho mladší brat, Farkas pri obliehaní Budína je vodcom hontských a novohradských šľachticov. V Gemeri so svojím jediným, nažive ostávajúcim bratom – spomínanom Istvánom – získa veľké majetky. Vo Felsőbalog r. 1688 získajú majetok od Márie Szkultéty, na ktorý dajú postaviť kaštieľ. Panstvo v Muráni a v Balogu dostanú r. 1691 do daru. Narodilo sa mu 8 detí. Jeho tretí syn, András bol generálom jazdecka. Roku 1736 získa právo meča na panstvách: Csábrág, Szitnya, Füle, Murány, Balog, Derencsény, Szentantal a Rimaszecs. Narodilo sa mu 7 detí. Jeho najstarší syn, Miklós r. 1758 zdedí titul hlavného župana Hontu. Jeho mladší brat, Ignác (II.), ktorý sa vyznamenal v pruskej vojne, je otcom toho Ferenc (podľa niektorých zdrojov Antala) Koháry, dcéra ktorého sa stala manželkou kniežat'a Coburga.

Ferenc sa narodil r. 1760, ako prvý zo štyroch detí, takto mu prislúcha titul dedičného hlavného župana Hontu. Dostáva sa do vysokých kruhov, r. 1826 (keď zomrel) bol hlavným kancelárom, hlavným pohárnikom, cisárskym a kráľovským komorníkom, je rytierom Radu zlatého rúna, dôverným tajným radcom. Jeho prostredníctvom sa rodina od r. 1815 dostane medzi vysokú šľachtu, bol povýšený za knieža. Od manželky, grófký Márie-Antónie Waldstein sa mu r. 1793 narodí dcéra Mária Antónia, ktorá je posledným potomkom staršej mužskej vetvy rodiny. Za manželku si ju zoberie 2. januára 1816 knieža Ferdinand Coburg, tak sa majetok rodiny – po udomácnení – preniesie na famíliu Szász-Coburg-Gothai. (Koháry (III.) János, čiže strýc Ferenc Koháry mal syna, tak mladšia vetva rodiny nevymrela, ale jej členovia sa roztrúsili po svete.) Proces zdomácnenia sa uskutočnil r. 1827, podľa XLI. tc., pričom sa odvolávali na zásluhy Ferdinandovho strýka, Josiása, ktorý sa už r. 1790 udomácnil. Takto dynastiu, doplnenú ďalším menom, evidujeme aj medzi uhorskými kniežacími rodinami.

Zdomácnenie (indigenatus) znamená prijatie za Maďara jednotlivcov, pochádzajúcich z iného národa. Prekvitalo to hlavne v 18. st., keď bolo treba odmeniť zahraničné vojská, ktoré poskytli pomoc pri znovuobsadení Budína. Vtedy formou zálohy víťazstva aj výkupného sa dostanú veľké statky do rúk cudzincov. Majetok však môžu vlastníť iba osoby s maďarskou príslušnosťou. Takto sa stali súčasťou maďarskej šľachty aj rakúske, nemecké, české, talianske, nizozemské a španielske rodiny. Treba ešte dodať, že túto výsadu mohli dostať iba vtedy, keď sa mohli odvolať na niektoré zásluhy. Zdomácnené rodiny väčšinou zostali, ale stalo sa aj to, že postúpili vyššie na spoločenskom rebríku.

Rodina Coburg - Sachsen - Gotha

Kniežacia, panovnícka rodina, predkom ktorej je weimarský knieža, János. Jeho synom je knieža Jámor Ernő (1601-1675), potomok ktorého, János Ernő (1658-1729) zdedil Saalfeldské kniežatstvo po smrti svojho staršieho brata, Alberta. Meno rodiny sa vtedy upravilo na Szász-Coburg. Všetci dnešní potomkovia pochádzajú od Ferenc, ktorý bol pravnukom Jánosa Ernő. Najstarší syn Ferenc, Ernő r. 1826 zdedil gothajské kniežatstvo a odvtedy je meno rodiny Szász-Coburg-Gothai. Starší brat Ernőho - Ferdinand György - si zobral dcéru kniežat'a Ferenc Koháry. Z ich štyroch detí prvý, Ferdinand (II.) si zobral za manželku portugalskú kráľovnú, Máriu. Ich syn, Peter, sa neskôr stal portugalským kráľom. Jeden zo synov mladšieho brata, Ágost Lajosa, sa r. 1887 stal bulharským kráľom. Najmladší syn, Lipót je zakladateľom belgického panovníckeho rodu. Navyše, nakoľko Albert, manžel britskej kráľovnej Viktórii, bol tiež sáskym kniežat'om, rodina je v príbuzenskom vzťahu aj s dnešnou windsorskou panovníckou dynastiou, popri portugalskej, belgickej a bulharskej. Teda, Fiľakovo, sa od polovice 19. st. stalo majetkom veľmi významnej, poprednej rodiny.

Roku 1685 súrodenci rodiny Koháry sa už mohli popýšiť aj s grófskym erbom. Erb tvorí modrý štít, kde na trojitom skalnom brale vršku s modrým pozadím kráča dvojchvostý korunovaný lev. V pravej prednej končatine má kord. Klenot zdobí taký istý ozbrojený lev. Lev je najčastejšie sa vyskytujúce zviera v maďarských a európskych erboch. Je stelesnením moci, sily, smelosti a bojovnosti, teda symbolizuje víťazstvo. Hlava obidvoch levov sa pozerá vpravo, tak to predpisovali pravidlá dvora. V boji totiž na ľavej ruke mali štít, tak sa bojové zviera na erbe obráti smerom k nepriateľovi. Ozdoba na klenote sa v období klasickej heraldiky zhoduje s ozdobou štítu, pozerajú rovnakým smerom, majú rovnakú mieru, veľkosť. Od 16. st., keď už heraldika upadá, sa do popredia dostáva ozdobná funkcia erbu, tak bojovnosť leva označovali šípom alebo mečom vloženým do jeho laby. Kord sa tu líši od meča tým, že má šabl'ovú rukoväť a rovnú čepeľ. Mohlo by to poukazovať aj na právo meča, ktoré získal András Koháry, keby sme neboli v čase napred o pol storočia. Helma je tzv. otvorená alebo rytierska, v rámci toho má obruč.

V dobe úpadku už doteraz charakteristická pravidelnosť stratila význam. Dôkazom toho je aj úmrtný (postmortálny) erb Ferenc Koháry, ktorý sa vo veľkých rysoch zhoduje s grófskym erbom rodiny. Zaujímavým riešením je, že obraz erbu je zrkadlovým obrazom leva na klenote. Prikrývadlo erbu tvorí bodkovaná vnútorná časť plášt'a. Dva levy z obrazu erba držia dva konce zlatej reťaze, na konci ktorej visí baran. Pripomína to Rad rytiera zlatého rúna, členom ktorého bol aj Ferenc Koháry.

Kúria sa počas I. svetovej vojny dostala do vlastníctva miestnych občanov. Stala sa majetkom rodiny Göröcsovej a neskôr Nagyovej. Majetkovo-právne je budova nevysporiadaná, nakoľko – ak dobre viem – v súčasnosti patrí 14 dedičom. Situáciu komplikuje, že polovica kúrie patrí skautom skupiny č. 47, ktorá je pomenovaná podľa Istvána Koháry, a v posledných dvoch rokoch začala rekonštrukciu tejto časti budovy, kým sa k druhej časti nemožno dostať...

(Poznámka: Pôvodne sa majiteľmi stali naraz 2 rodiny, rod. Göröcs a Nagy. 8 dediči polovice Göröcs darovali svoju časť Zväzu maďarských skautov na Slovensku, v súčasnosti túto časť používa – aj sčasti zrekonštruovala – Skautská skupina č. 47, ktorá je pomenovaná podľa Istvána Koháry II. - informácia je od dedičky, Agnesy Husztiovej-Göröcsovej, ktorá darovanie v mene 8 dedičov úradne vybavila r. 2004).

Kúria Koháry

Voľne, na mierne svahovitom teréne, na hlavnej ulici sa nachádzajúci komplex budov. Samotná kúria má obdĺžnikový pôdorys, uprostred s rizalitom, mohla byť postavená na začiatku 18. st., v rokoch 1720-25. Prvýkrát bola zmenená v 19. st. Prízemná budova je celá podpivničená, čo bolo rozšíreným riešením v tej dobe. Pivnica totiž nielen uskladnenie uľahčila, ale zabránila aj tomu, aby izby boli vlhké, aby steny napadla plesň alebo hubová nákaza. V pivnici vytvorené miestnosti boli rovnaké, zhodujú sa s obytnými miestnosťami. Priečelie kúrie je symetrické, uprostred je zdôraznený rizalitový vchod (4+1+4 osový), ku ktorému sa z dvoch strán pripájajú schody. Tu je vytvorený aj vchod do pivnice, nad ktorým je okno polkruhovitého tvaru, cez ktoré dostáva svetlo aj predsieň pri vchode do kúrie. Stredný rizalit má nepravidelý oblúk, je uzavretý štítom, ktorý je členený okrúhlym zrkadlovým poľom. Zrkadlové pole možno kedysi zdobil erb rodiny. Budova má valbovú strechu, polovica ktorej bola roku 2003 obnovená, ľavá strana však zostala v pôvodnom stave. Obnovili aj sedlovú strechu vstupnej časti so stĺpmi (portikus). K povale r. 1914 postavili nové schody. V období zoštátnenia, okolo r. 1948 boli vykonané ďalšie menšie zmeny (výmena dverí). Uprostred interiéru je chodba, má symetrický pôdorys. Prostredná chodba má valenú, izby kazetovú valenú klenbu. Toto riešenie bolo typické v prvom rade na stredovekú stavbu kostolov, v barokovej dobe sa stalo najobľúbenejšou klenbovou formou, aj naďalej hlavne v cirkevných budovách. V obytných domoch je zriedkavejšia, ale ako príklad sa uvádza tzv. „Nagyház” v Békés, z konca 18. st. Na budínskom hrade, dnes už k obnovenému Sándor palácu ako Tlačová sála je pripojená pôvodne kráľovská maštaľ, a v druhej polovici 18. st. postavená voziareň, ktorá patrila ku kaštielu Batthyány v meste Körmend, boli kryté českou valenou klenbou.

Okrem vzácnych dverí a lodnej podlahy z červeného smreka sme našli aj ďalšie hodnotné predmety. V pivnici sú poľnohospodárske stroje, sudy, korytá, keramické obkladačky. Pri vchode je mlyn na obilie, na bočnej strane s nápisom: Nicolaus Fehér; Hotel Hungaria, Wien. Medzi kachľovkami sme objavili jednu, figurálna ozdoba ktorej je zatiaľ nevytlúštená. Pod baldachýnom muž drží v náručí ženu, akoby ju vláčil. Pravdepodobne pri klasicistickej prestavbe kúrie sa dostal sem tento kus, jeho postavy pripomínajú antické mytologické bytosti. Tomu nasvedčujú aj ich účesy a bohato nazbierané oblečenie. Viac sme zatiaľ nevedeli určiť.

Ku kúrii patria tri hospodárske budovy. Na juhozápadnej časti sú zrúcaniny bývalej sýpky, dnes tvorí hranicu za dvorom súkromného domu. Sýpka má obdĺžnikový pôdorys, pôvodne bola dvojpodlažná. Mohla byť postavená zároveň s hlavnou budovou. Severozápadná budova stojí voľne, má tiež obdĺžnikový pôdorys. Má dve miestnosti: južná časť bola sýpka, severná časť ovčinec. Severovýchodná vedľajšia budova bola maštaľ, viackrát ju prestavali, dnes je tam pília. Má tiež obdĺžnikový pôdorys, pruskú valenú klenbu, pripája sa k nej viac, neskôr postavených častí budovy. Okná zadného priečelia boli vytvorené koncom šesťdesiatych rokov 20-ho st. Kedysi sa k nej zo severnej strany – od ulice - pripájala ďalšia budova, ubytovňa pre služobníctvo, dnes z nej možno vidieť iba obrysy a zbytky steny. Malý háj, ktorý bol pri kúrii vytvorený v prvej polovici 18. st., je dnes v zanedbanom stave.

Nakoľko väčšina kúrií sa zachovala z čias klasicizmu, a v pôvodnom alebo aspoň v stave kultúrnej pamiatky málo z nich prežilo stáročia, je ťažko nájsť budovy podobného typu, s ktorými by sme mohli z hľadiska dejín umenia, architektúry porovnať kúriu Koháry. Najbližšie by bola asi niekdajšia druhá kúria Baranyay v Kurtakeszi v Komárnanskej župe, keby ju nezbúrali. Zostala z nej iba kresba. Budovu dal postaviť r. 1720 majiteľ husárskeho pluku, János Baranyay (1677-1766). Raz ho tu navštívila aj Mária Terézia. V šesťdesiatych rokoch 18.st. bol prestavaný a neskorobarokovom slohu. V priebehu rokov sa v ňom vystriedalo veľa majiteľov. V 19. st. sa budova nevyhla klasicistickým zmenám. Nepretržite v nej bývali, používali ale aj zanedbali, takže po zoštátnení sa za krátky čas zničila. Bola to jednotraktová, prízemná budova s obdĺžnikovým pôdorysom. Uprostred jedenásťosového hlavného priečelia bol trojosový rizalit, na ktorý viedli z dvoch strán schody so zábradlím. Podobné schody si vieme predstaviť aj v prípade kúrie Koháry. Priečelia boli členené okrem okien aj pruskou rustikou. Rohy boli zvýraznené pásom muriva. Celá budova mohla byť podpivničená. Stredný rizalit bol krytý manzardovou strechou, za ním bola slávnostná sieň s kupolou. Izby s rovným stropom sa tu otvárali do seba, čo bolo typické na barokové stavebníctvo, na „enfilade” riešenie, ale pri kúrii Koháry sme sa stretli s riešením so strednou chodbou.

Nákres Sándora Petrovay je síce ako prameň malý, ale uvádza pôvodný stav kúrie Baranyay, a porovnaním dvoch budov možno dostaneme ucelenejší obraz všeobecnej formy hornouhorskej šľachtickej kúrie doby baroka. Možno sem na porovnanie zaradiť aj kúriu Becsky z Komlódtótfalu, ktorá bola postavená okolo polovice 18. st. Budova s vysokým prízemím a manzardovou strechou pripomína jednoznačne barokový sloh, kým portikus uprostred priečelia je charakteristický na nevyhnutnú klasicistickú prestavbu. V Sedmohradsku je našej kúrii podobný kaštieľ Kálnoky v Miklósvár. Južná časť budovy zo 16.-17. st. pripomína renesančné

hradné kaštiele s uzavretými balkónmi, kým severné priečelie je výsledkom klasicistickej prestavby z 19. st. Podobne ako kúria Koháry, má valenú sedlovú strechu, je podpivničená, uprostred, pod portikusom má zvýraznený vchod do pivnice.

Šľachtický obytný dom v 18. st. a jeho kultúrne prostredie

Historické pomery

Prelom 17. a 18. st. je v dejinách krajiny búrlivý. Po vyhnaní Turkov obrovské časti ostali vyľudnené, hospodárstvo upadalo. Rakúske vládne kruhy zabezpečili pre cudzích prisťahovalcov v rámci „programu osídlenia“ oveľa lepšie životné podmienky ako pre maďarských poddaných. Všeobecná nespokojnosť vyústila do povstania Rákócziho. Po potlačení povstania sa začali „procesy nevernosti“ - Habsburgovci nestrpeli protirečenie. Veľké majetky sa dostali do rúk kráľovskej komory, ktoré potom dostali do daru Habsburgovcom verní veľmožní páni, čím sa vytvorili nové, obrovské veľkostatky. Až do panovania Márie Terézie mali najvýznamnejšie postavenie rodiny Esterházy, Festetich, Batthyány, Pálffy, Károlyi a Erdődy – svoje obrovské majetky získali v tomto storočí. Tieto rodiny veľa investovali aj do stavebníctva, namiesto pochmúrnych zámkov si vybrali sľečné stráne. Zamestnali zahraničných remeselníkov, hlavný smer stavebníctva udávali podľa stavieb viedenského dvora. Namiesto uzavretej štruktúry sa postupne rozšíri otvorený pôdorys v tvare U, obľúbeným riešením bolo usporiadanie stavby okolo štvorcového dvora. Stavba skutočne významných kaštieľov sa spája s tými 70-80 rodinami, členovia ktorých boli v najvyšších svetských a cirkevných funkciách. Sem patria už spomínané maďarské a tie cudzie rodiny, ktoré dostali do daru skonfiškovanú pôdu – teda stará a nová aristokracia.

Nové a zmenené typy stavieb

V rušných časoch, z pochopiteľných príčin sa nestavalo. O významných veľkopánskych stavbách možno hovoriť až po r. 1711, po uzavretí satmárskeho mieru, čo znamenalo koniec Rákócziho povstania. Pred skutočným rozvojom hospodárstva, teda v prvej polovici 18. st. si stavali kúrie iba menší statkári. Takto sa snažili vyniknúť zo „šedého davu“ šľachty, ktorú vtedy tvorilo 25-28 tisíc rodín. Pokladalo sa to za dobré odporúčanie k získaniu rozličných titulov, hodností, funkcií. Nakoľko počet šľachticov bol oveľa vyšší ako počet úradov o ktoré sa uchádzali, bola silná konkurencia. Aj hodnota majetku sa zvýšila, keď sa na ňom postavila nejaká budova. Vyššie vrstvy túžili popri zveľaďovaní majetku aj po jeho modernizácii. Na severozápadnom pohraničí sa už od 17. st. začala prestavba hradov, z ochranných pevností sa vytvorili kúrie, kaštiele, pánske príbytky. Je zaujímavé, že v porovnaní s počtom šľachty nimi stavané kúrie, kaštiele, pánske príbytky tvoria iba 20%. Väčšina rodín patrila totiž k „sedliackej šľachte“ k tzv. „armalistom“, ktorí sa živia vlastnoručnou prácou.

Podľa skúmania Ede Badála dve tretiny obytných domov šľachty sú prízemné, majú obdĺžnikový pôdorys a najviac 15 izieb. Ale 15% budov má iba 2-3 izby. Tieto budovy sa zrejme nepoužívali na reprezentatívne alebo úradné účely. Objavil sa aj jednoduchší typ budovy, s obdĺžnikovým pôdorysom, s jednoizbovým zariadením, s gánkom, alebo so stĺporadím na priečelí. Tieto budovy slúžili nielen na bývanie, ale ako stredisko statku mali aj hospodársku funkciu. Preto boli postavené na ľahko prístupnom mieste, podľa možnosti pri ceste, uprostred statku. Panstvá si vyrobili aj vlastný stavebný materiál, preto každý veľký spotrebiteľ mal malú tehelnú. Z vlastnej tehelne pochádzajúce tehly označili monogramom alebo erbom mesta alebo rodiny. Aj pri kúrii Koháry sa našli dve tehly s monogramom: na jednej je HC – čo pravdepodobne súvisí s rodinou kniežat'a Coburga – druhý sa zatiaľ nepodarilo vylúštiť.

Kaštieľ, kúria

Slovo kaštieľ pochádza z latinského slova castrum alebo castellum, čo znamená malý tábor. V dnešnom význame sa používa odvtedy, ako zanikol ich charakter pevnosti, obrany, zmizli vodné jarky, rohové bašty sa zmenili na barokové rizality. Teda, opisu zodpovedajú typické barokové kaštiele, ktoré používala vysoká šľachta, boli postavené vo vidieckom prostredí, v parku, boli veľkolepé, mali zložitý pôdorys, boli to rôznorodé, malebne pôsobiace obytné budovy.

Od 15. st. sa v prameňoch stále častejšie vyskytuje latinské slovo curia, ktoré zo začiatku používali na označenie šľachtickej parcely. V 17. st. slovo curia znamenalo aj kaštieľ, a zároveň aj menší, jednoduchší šľachtický dom. Od druhej polovice storočia, ale hlavne od 18. st. znamená zemiansku kúriu, - väčšie, z tehál alebo z kameňa postavené budovy sa nazývajú kaštieľom. Od 19. st. odborná literatúra ich pokladá jednoznačne za obytné budovy šľachty, prispôbené k životnému štýlu strednej a malej šľachty. Rozkvetom bolo obdobie klasicizmu, ku ktorému tvorili základ kúrie zo 17. a 18. st. Treba poznamenať, že neexistuje spoločná vlastnosť, ktorá by sa vzťahovala na všetky kaštiele, kúrie, v tejto dobe je veľká pestrosť, rozmanitosť. Ani v odbornej literatúre nie je jednoznačne určený pojem týchto dvoch typov budov. Kúriu napríklad často definujú ako menší, skromnejší kaštieľ.

Za správne v tomto prípade pokladám pomenovanie kúria, veď v porovnaní s kaštieľom Herold-Stephani, tiež vo Fil'akove, je to skromnejšia, jednoduchšia budova.

Svojrásnosť hornouhorskeho stavebníctva kaštieľov

Sedmohradsko aj hist. Horné Uhorsko obišla turecká nadvláda. Sedmohradsko, v zmysle jednej zmluvy platilo dane sultánovi, druhé jednoducho Turkom nepadlo do cesty, veď ich cieľom bola Viedeň. Vrcholným obdobím šľachtických stavieb na Hornom Uhorsku bolo 16. a 18. st. Po gotike sa renesančný sloh udomácnil neskôr - v župách Šariš a Spiš, a v okolí Košíc má vplyv až do 18. storočia. Renesančná forma vyhovovala maďarskému vkusu. Je to typické hlavne na severovýchodnú časť krajiny, kde sa tým brzdí, oneskorí a svojisky sa formuje barokové stavebníctvo. Teda barok v Hornom Uhorsku prešiel inou cestou ako rakúsky, juhonemecký, čiže habsburský barok. Neskororenesančné stavebníctvo sa stalo populárnym v Sedmohradsku aj v Hornom

Uhorsku, presahuje aj do 18. storočia, skríži sa s barokom, a tak vzniká z viacerých hľadísk iný štýl, odlišný od toho, aký sa odzrkadľuje na barokových budovách Zadunajska a v západnom Maďarsku, kde cítiť rakúsky a nemecký vplyv. Klasický typ kaštieľov začal vznikať už v období renesancie, často na základoch staršej budovy, alebo organicky vložené do stredovekej stavby. Nezabudnime, že spoločenské pomery v Hornom Uhorsku boli iné ako v západných častiach krajiny. Tu sa neusadili veľké dynastie aristokracie. Boli tu menej bohaté a mocné šľachtické rodiny, a boli ešte menej majetné, ale vzdelané famílie. Medzi tými, ktorí si dali stavať budovy, nájdeme aj zámožných mešťanov. Protestantská šľachta silnejšie trvá na tradíciách – týka sa to aj slohu budov, životného štýlu aj umeleckého vkusu. Ani ich finančné prostriedky nestačili na zamestnanie zahraničného staviteľa, ktorý by sledoval najnovšie „trendy“. Miestni majstri používali dobre osvedčené riešenia. Časť bohatých šľachtických rodín žila v bratislavských a viedenských mestských kaštieľoch a len leto strávili na svojom vidieckom statku. Život našej šľachty však v 17. a 18. st. prevažne prebiehal na vidieckom majetku, kde sa vytvoril typ kaštieľa, ktorý mal korene v miestnych tradíciách, ktorý je „svojou veľkosťou skromnejší, ale neobyčajne báječný a jemný“ (Antal Hekler). Netreba sa preto čudovať, že István Koháry posledné roky svojho života prežil na svojom hrade v Csábrág. Do uvedeného stavebného a spoločenského prostredia sa vhodne zaraďuje aj filákovská baroková kúria.

Z hľadiska ochrany kultúrnej pamiatky nie je situácia kúrie jednoznačne šťastná. Potrebovala by úplnú rekonštrukciu – ako sme sa presvedčili, je to už žiadané. Aj v obývanej časti by bolo treba vykonať práce na udržanie stavu. Zbytky nástennej maľby, ktoré sa objavili pod omietkou, by bolo treba zachovať, alebo aspoň časť zviditeľniť, hoci z pôvodného vzoru dnes už veľmi málo vidieť. Pivnicu napadla hubová nákaza (tzv. „slziaca domáca huba“ v. maď. jaz. = könnyező házigomba), ktorá v základoch ničí kúriu. Aj úprava, vyčistenie pozemku je potrebné. Treba rozhodnúť aj o osude vedľajších budov: nedoporučili sme ani jednu zaradiť medzi kultúrne pamiatky, ale ich zachovaním by návštevník mohol dostať obraz o živote v centre panského statku v 18. st. Keby sa podarilo obnoviť pôvodný obraz kúrie Koháry, Filákovu by získalo ďalšiu turistickú atrakciu a bolo by bohatšie o prameň príjmu.

(Tünde Csigás)

ELTE-BTK Művészettörténeti tanszék

Katedra dejín umenia

21.X.2005.

Použitá literatúra

Badál Ede, Kastélyok, kúriák Pest, Heves és Nógrád megyében. Budapest 1987.

Balogh J., Dercsényi D., et al., A magyarországi művészet a honfoglalástól a XIX. századig. Budapest 1964, 392, 413.

Beke M., A prímási levéltár pecsétjei és címerei. Budapest 1997, 277, 395.

Galavics G., Marosi E., et al., Magyar művészet a kezdetektől 1800-ig. H.n. 2001, 354.

Gerevich T., Előszó. In.: Rados J., Magyar kastélyok. In.: Gerevich T. (szerk.), Magyarország művészeti emlékei IV. Budapest 1939, 7-11.

Kelényi Gy., Közhely és eredetiség. Élet a barokk kastélyban. In.: Műemléki belső terek. Az Egri Nyári Egyetem előadásai. H.n. é.n., 55-58.

Koppány T., A castellumtól a kastélyig. Művészettörténeti Értesítő 23 (1944) 285-299.

Nagy I., Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. VI. kötet. Pest 1860, 288-294.

Nagy I., Magyarország családai. III. kötet. Budapest 1987, 40-41.

Petrovay R. S., A felvidéki kastélyok lexikona I-II. Budapest 2003, 138-140.

Rados J., Magyar kastélyok. Budapest 1931, 9-17.

Révai Nagy Lexikona. Budapest 1914, 770-771.

Tusnad 1996. A műemlékvédelem elméleti és gyakorlati kérdései. H.n. 1997.

Velladics M., Barokk, rokokó és copf. In.: Ritoók P. (szerk.), Magyar építészet. Budapest 2002, 18-19, 41.